

ERTUĞRUL GÜNAY • Bir “Hürriyet” Hikâyesi

ERTUĞRUL GÜNAY 1948'de Ordu'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Ordu ve Ankara Barosu'nda avukatlık, Ordu (1977), İstanbul (2007), İzmir (2011) milletvekilliği ve kültür ve turizm bakanlığı (2007-2012) yaptı. Bakanlık döneminde Nâzım Hikmet'in yurttaşlığının iadesi, Madımak'ın ticari kullanımdan kurtulması, yeni müzeler yapılması ve yasadışı yollarla ülke dışına çıkarılmış çok sayıda eserin geri getirilmesi gibi konularda özel ve sonuç alıcı gayretleri oldu. *Karşı Siyaset*, *Bosna Yazıları* ve *Sevgili Anadolu* adıyla yayımlanmış üç kitabı, hukuk, siyaset ve kültür konularında makale ve söyleşileri bulunmaktadır. Gülten Günay'ın eşi, İnanç ve Pınar'ın babası, Odin Erden Günay'ın büyükbabasıdır.

İletişim Yayınları 2955 • Araştırma-İnceleme Dizisi 481

ISBN-13: 978-975-05-3012-8

© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Aybars Yanık, Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Hürriyet Partisi semt ocaklarının tabelaları

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Büşra Bakan

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ERTUĞRUL GÜNAY

Bir “Hürriyet” Hikâyesi

Çok-Partili Dönemde
Özgürlükçü Bir Siyaset Girişimi
(1955-1958)

İÇİNDEKİLER

Önsöz..... 9

“95’e Doğru” 13

BİRİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ’DEN ÇOK-PARTİ’YE..... 15

Tek Parti dönemi..... 15

Serbest Fırka’nın kısacık ömrü..... 19

Çok-partili döneme doğru..... 25

Demokrat Parti..... 26

Demokrat Parti Meclis’te..... 29

DP’de ilk yol ayrımı..... 32

CHP’nin yanlış hesabı..... 34

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK-PARTİLİ SİSTEMDE İLK YILLAR..... 37

“Beyaz Devrim” 37

Siyaset ve din..... 40

Soğuk Savaş rüzgârları..... 42

DP “tek parti” yolunda..... 43

Menderes..... 45

Şu 1955 yılı!..... 48

“İspat hakkı” tartışmaları..... 52

Kongre kapısında ihraçlar, istifalar.....	55
Karaosmanoğlu'nun mektubu.....	58
Grup, hükümeti düşürüyor.....	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜRRİYET PARTİSİ	65
Hürriyet Partisi kuruluşu.....	65
Hürriyet bildirgesi.....	69
Yeni parti, yeni öneriler.....	72
Mecliste yeni muhalefet.....	76
Sarol soruşturması Meclis'te.....	79
Milletvekilleri mal beyanında bulunsun!.....	81
Muhalefet Meclis'i terk ediyor.....	84
Muhalefet seçim işbirliği arayışında.....	87
Demokrasi için ortak bildiri.....	91
"İsmet Paşa cumhurbaşkanı olmasın".....	93
Yeni parti kurtlar sofrasında.....	96
Mücadeleci bir genel başkan.....	100
Aydınlar kulübü gibi.....	104
Otoriteden önce özgürlük.....	108
<i>Yeni Gün</i> gazetesi ve <i>Forum</i> dergisi.....	110
1957 seçimine doğru.....	114
İşbirliği engelleniyor.....	118
Bir "demokrasi manifestosu".....	122
Anayasa, seçim yasası, parti içi demokrasi.....	124
Anayasa Mahkemesi ve yargı bağımsızlığı.....	125
Ekonomi, kamu yönetimi, sosyal siyaset.....	126
Hürriyet Andı.....	128
Ve adaylar.....	129
1957 genel seçimi.....	131
İlk yenilgi, son seçim.....	136

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HÜRRİYETÇİLERDEN KALAN	141
Meşale sönyör.....	141
Zoraki birleşme.....	144
İlk Hedefler Bildirgesi.....	149
Darbe!.....	153

“Ya devlet başa...”	158
Darbenin tortusu	163
1961 Anayasası	166
Sona doğru	169
Bir hayal kırıklığı	172
Kıssadan hisse	176
Sonsöz Yerine	183
EKLER	185
EK 1 Hürriyet Partisi Programı	187
EK 2 Kurucuların Kısa Yaşam Öyküleri	213
EK 3 1957 Aday Listesi	223
EK 4 Kapaktaki Demokrat: Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu	233
EK 5 Kapaktaki Politikacı: Turan Güneş	237
EK 6 Sönen Bir Işık	239
EK 7 1945'ten 1957'ye Ne İdi? Ne Oldu?	241
KAYNAKÇA	245

Önsöz

Yüz elli yıldan bu yana “anayasalı devlet” olmaya uğraşıyoruz. İlk anayasamız 1876 tarihli Kanun-u Esasi’ydi. Partilerle tanışmamız daha da yeni. Siyaset sahnesine 1908’de çıktıkları söylenebilir.

1976 Anayasası, hemen 1878’de, ’93 Harbi diye bilinen savaş ortamı vesile edilerek rafa kaldırıldı; 1908’e kadar. 1908’de yeniden yürürlüğe girmesi bu yüzden “Hürriyetin İlanı” diye coşkuyla karşılanmıştı.

Bu coşku uzun sürmedi. Hürriyetin İlanı’nın ardından iktidara gelen İttihat ve Terakki (cemiyeti ya da fırkası), birkaç yıl geçmeden otoriter bir yönetimin mimarı oldu. “Devr-i istibdat”ı çağrıştıran baskıcı bir düzen kurdu. Hürriyetin İlanı’na sevinen, umutlananlar derin bir hayal kırıklığı yaşadılar.

Tevfik Fikret, ünlü “95’e Doğru” şiirini bu hayal kırıklığı içinde, o günlerde yazdı. “95” Hicri takvimde anayasasının yürürlükten kaldırıldığı 1295 (1878) yılına yapılmış bir göndermeydi. Meşrutiyet döneminin partileri, kapalı yapıları ve hem kendi içlerinde, hem birbirlerine karşı uyguladıkları katı yöntemlerle ülkeyi on yılda duvara çarptırdılar.

Bizim anayasa ve siyasi partiler tarihimizde bu hayal kırıklığı –ne yazık ki– ilk ve tek kalmadı. Sonraki dönemlerde de özgürlük, eşitlik, adalet, gelişme, kalkınma benzeri vaatlerle gelenler, bir süre sonra bütün vaatlerini unuttular. Muhalefetteyken eleştirdikleri kural ve kurumları, devr-i iktidarlarında aynen sürdürmekte sakınca görmediler.

Uzun süren bütün iktidar dönemleri, bir süre sonra gücü elinde bulunduranlar için sefa, karşıtları için cefaya dönüştü. Hemen her defasında “... yine çiğnendi yeminler, çiğnendi yazık, milletin ümmid-i bülendi”.

Bir “Hürriyet” Hikâyesi siyaset tarihimizde sürekli tekrarlanan bu hayal kırıklıklarından bir kesiti anlatıyor.

1950’de Demokrat Parti, çeyrek asırlık “Tek Parti” yönetimini, seçmenin oyuyla değiştirmeyi başarmıştı. Bu başarı, bir anlamda Türkiye’de demokrasinin ilk umutlu adımı, bir “Beyaz Devrim”di. Ama DP, iktidarda kaldığı süre uzadıkça, 1946’dan 1950’ye demokrasi yolunda ilerlerken verdiği sözleri, vaatlerini unuttu. Tek Parti döneminin adaletsiz seçim yasasının yol açtığı haksız Meclis çoğunluklarıyla yeni bir “Tek Parti” yönetimi kurmaya kalktı.

Vaatlerin unutulmasını ve giderek özgürlüklerden, millete verilen sözlerden uzaklaşılmasını içlerine sindiremeyenler, DP kurucularından ve önderlerinden bazı eski bakan, milletvekili ve aydınlar, itirazlarını dinletemeyince iktidarla yollarını ayırmak zorunda kaldılar. Yeni bir siyasal girişim başlattılar. Türkiye’nin ilk özgürlükçü-sosyal adaletçi partisini, Hürriyet Partisi’ni kurdular. Türkiye siyasetinin gündemine, insan hak ve özgürlüklerine dayalı demokratik anayasa, hukuk devleti, sosyal devlet, yargı bağımsızlığı, hukuk denetimi, çalışanların örgütlenmesi gibi kavramları ilk kez Hürriyet Partisi taşıdı.

Hürriyet Partisi uzun ömürlü olmadı. Ama düşünce ve önerileri, 1961 Anayasası’nın birçok maddesine yansdı. On-

ların özlemi, bu önerilerin bir darbe sonrası değil, demokratik bir seçim sonucunda oluşacak Meclis eliyle anayasaya yansımasıydı. Olmadı.

Doğulu toplumlarda siyaset bir kurtlar sofrasıdır. Hakların ve özgürlüklerin adaletli biçimde tanımlanmadığı, herkesin başkasının hukukunu çiğnemekte sakınca görmediği bir ortamda esenliğe çıkmak zordur. Burada da öyle oldu; on yıllık çok-partili demokrasi denemesi, iktidarın da, muhalefetin de acımasız söylem ve eylemleri yüzünden yine duvara çarptı, hüsrarla sona erdi.

Milletin özgür oy ve kararıyla meşruluk edinmek yerine, bir darbe sonrasının ürünü görünmek her kurum için önyargılara yol açan bir talihsizliktir. 1961 Anayasası da bu talihsizliğin gölgesinden kurtulamadı. Başka darbe ve müdahalelerle değişikliğe uğradı, sonunda yürürlükten kalktı.

Hürriyet Partililerin birçok düşünce ve önerileri yarım yüzyıl sonra hâlâ, Türkiye'nin önünde gerçekleşmesi gereken "ilk hedefler" olarak duruyor. Yarım yüzyıl önce yaşanan ve söylenenleri okurken insan, bu ülkenin bazı konularda neredeyse bir arpa boyu yol alamadığını düşünüyor, hüznün duyuyor.

Hürriyet Partisi'nin öyküsü, içinde yer aldığı dönem, yaşanan olaylar, öyküde yer alan diğer aktörlerle birlikte bana hep bir ibret dersi gibi göründü. Onun için yakın geçmişin bu saman alevi gibi parlayıp sönen ilginç siyaset girişimini, unutkanlığın tozlu raflarından gün ışığına çıkarmaya çalıştım.

Akifin serzenişinin çok haklı ve uyarıcı olduğuna inanıyorum: "İbret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?"

* * *

Yıllar önce İletişim Yayınları'nın *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* dizisinin 7. cildine merhum Fevzi Lütfi Karaos-

manoğlu hakkında bir makale yazarken, bütünüyle Hürriyet Partisi'nin serüveni ilgimi çekmişti. Çoğu bilgi ve belgeyi o tarihlerde okudum, topladım.

Çok-partili deneyimimizin erken döneminde yaşanan olayları kitaba dönüştürmenin –yakın dönem siyaset tarihimize ilgi duyanlar, özellikle de genç okurlar için– yararlı olacağını düşündüm. Günlük hayatın hayhuyu içinde, bu niyetim sürekli ertelendi. Ancak, yazmaya niyetlenip de vakit bulamadığım yıllar içinde bir anlamda tarih tekrarlandı. Bu tekrar, bu kitapta anlatılanları daha da anlamlı ve ibret verici kıldı.

* * *

Bir “Hürriyet” Hikâyesi’ni yayımlayan İletişim Yayınları'nın tüm çalışanlarına, başta değerli arkadaşım Tanıl Bora ve editörümüz Aybars Yanık olmak üzere içten teşekkür ederim. TBMM Kütüphanesi'nde eski gazete ve dergilere ulaşmamda Türk Kütüphaneciler Derneđi Başkanı Ali Fuat Kartal ve tüm kütüphane çalışanları içtenlikle yardımcı oldular, minnettarım.

Kitabın sayfa düzeni ve düzeltmelerinde her zamanki titizliğiyle oğlum İnanç yardımcı oldu. Onun da isteğiyle bu kitabı, anlatılan döneme tanıklık etmiş iki iyi insana, İnanç'ın büyükbabası Nazım Günay'ın ve dedesi öğretmen Halit Özyurt'un aziz anılarına ithaf ediyorum.

ERTUĞRUL GÜNAY

“95'e Doğru”

*Bir devr-i şeamet: Yine çiğnendi yeminler;
çiğnendi, yazık, milletin ümmid-i bülendi.
Kanun diye, topraklarda sürtülde cebinler;
kanun diye, kanun diye, kanun tepelendi.
Bihude figanlar yine, bihude eninler.*

...

*Hâlâ tarafıyyet, hasebiyyet, nesebiyyet,
hâlâ “bu senindir, bu benim!” kısmeti cari,
hâlâ gazab altında hakikatle hamıyyet.
Hep dünkü terennüm, sayıdan, saygıdan ari;
son nağmesi yalnız: “Yaşasın sevgili millet!...”*

...

– TEVFIK FİKRET, 1912

TEK PARTİ'DEN ÇOK-PARTİ'YE

Her cumhuriyet kayıtsız şartsız hakimiyet-i milliyeye değıldir, fakat her hakimiyet-i milliyeye kayıtsız şartsız cumhuriyettir.

– Rauf (Orbay) Bey, 22 Kasım 1923¹

Tek Parti dönemi

1923'te Cumhuriyet'in ilanından, 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar geçen yaklaşık çeyrek asırlık süre içinde Türkiye "Tek Parti Rejimi" ile yönetildi.

"Tek Parti" devleti yönetmenin ötesinde, zamanla devletle iç içe bir görünüm taşıdı. 1936-1938 yılları arasında valiler Cumhuriyet Halk Partisi'nin il başkanı, parti genel sekreteri içişleri bakanı oldu. Bu uygulama 1939 başında sona erdi.

Gerçi bu dönemde birkaç kez saman alevi gibi parlayıp sönen yeni parti denemeleri yaşandı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'ndaki en yakın arkadaşları, Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra, 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adıyla Cumhuriyet döneminin ilk muhalif partisini kurdular.

Milli Mücadele'nin önderlerinden Orgeneral Kâzım Karabekir'in genel başkanı olduğu yeni partinin kurucuları Ra-

1 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Kitap, Ankara, 1981, s. 72.

uf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın tanınmış komutanları ve Dr. Adnan Adıvar gibi fikir ve bilim insanlarıydı. Kuruluşta adı sadece "Halk Fırkası" olan iktidar partisi, TCF'nin kuruluşu sırasında başına "Cumhuriyet" sözcüğünü de ekleyerek 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını aldı.

Sonraki yıllarda tutuculukla itham edilen Terakkiperver Fırka, kuruluş belgelerinde CHF'ye göre daha özgürlükçü birtakım kavramlara yer vermeye özen göstermişti. Adındaki "terakkiperver" (ilerici) vurgusunun yanı sıra, programında da "hürriyetperver" (özgürlükçü) olduğu ve umumi hürriyetlere (temel hak ve özgürlüklere) dayanan bir halk egemenliğinden yana olduğu belirtilmişti.

Halk Fırkası nizamnamesinde bu tür özgürlük konularına hiç değinilmemiş, sadece "kanun koymaktaki mutlak hürriyet ve istiklalden" söz edilmekle yetinilmişti.

Milli Mücadele'nin en başında ve en zor günlerinde kader birliği etmiş olan eski arkadaşlar, kendileriyle yeterince paylaşılmadan ilan edilen yeni rejimin, hızla "tek adam" yönetimine evrileceğinden kaygı duyuyor, yeni bir partinin Meclis'te denetim görevi üstlenerek gidişi frenleyeceğini düşünüyorlardı.

TCF, kurulduğu günden itibaren eski İttihatçılarla irtibatlandırılmaya çalışıldı; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) yeniden ihya edilmeye çalışıldığı suçlamasıyla karşı karşıya kaldı. Gerçekten de kurucular ve partiye katılanlar arasında bazı tanınmış İttihatçılar vardı.

Ancak TCF'nin kuruluş beyannamesi ve programı, siyasal ve ekonomik anlamıyla daha özgürlükçü ilkeleri içeren belgelerdi. Bu açıdan CHF ile İTC arasındaki uyuşmazlık ideolojik olmaktan çok kişiseldi. CHF yöneticileri, kadro ve örgütlenme açısından ciddi bir deneyim sahibi olan eski İttihatçılar çevresinde yeni bir toparlanma olmasını baştan be-

ri tehlikeli görüyor ve bu tip girişimlere müsamaha göstermiyordu.

TCF'nin kuruluşu üzerine İsmet Paşa, hükümeti güçlendirmek için Meclis'ten örfi idare (sıkıyönetim) ilan edilmesini istedi. Önerisi kabul edilmeyince başbakanlıktan ayrıldı. Yerine Meclis Başkanı Ali Fethi Bey (Okyar) hükümeti kurmakla görevlendirildi.

Her iki fırka arasında dengeli ve ılımlı müzakerelerden yana gözüken Fethi Bey'in hükümetinin ömrü kısa sürdü. 1925 yılının Şubat ayında başlayan Şeyh Said İsyanı'na karşı Fethi Bey'in tutumunu yeterli görmeyen ve daha etkili tedbirler isteyen CHF grubu, hükümete güvenoyu vermedi. İsmet Paşa yeniden hükümet başkanı oldu. İlk iş olarak da ünlü Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkardı.

Bu ortamda TCF'nin de ömrü uzun olamadı. Mustafa Kemal ve İsmet paşalar yeni fırkaya karşı tavırlı idiler. Yeni fırkanın kurucuları, kuruluş bildirgesinde rejimin otoriterliğine yaptıkları göndermelerden sonra eleştirilerini Mustafa Kemal'den çok İsmet Paşa hükümetiyle sınırlı tutmaya, böylelikle cepheyi daraltmaya çalıştılar. Ancak çabaları başarısız oldu.

TCF kurucuları Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in en yakın silah ve kader arkadaşlarıydı, çoğu ile arasında askerlik kariyeri açısından benzerlik, hatta eşitlik söz konusuydu. Milli Mücadele'nin başlarında o, bir tür "eşitler içinde birinciydi". Ama süreç içinde durum farklılaştı ve aralarında ciddi bir rekabet oluştu.

Bu rekabet ortamında eski arkadaşlarının kurduğu fırkaya karşı güven duymuyor, CHF içindeki radikaller de bu güvensizliği körüklüyordu.

TCF varlığını ancak yedi ay sürdürebildi. Takrir-i Sükun Kanunu çerçevesinde Diyarbakır İstiklal Mahkemesi, partinin Urfa yöneticilerinden bir emekli askerin, Şeyh Said İsya-

nı ile ilgisi olduğu iddiasıyla soruşturma açtı. Yargılamada suçlamalar konusunda kanıt bulunmamasına karşın mahkemenin yetki bölgesinde TCF'nin çalışmaları yasaklandı. Ardından da hükümet, yine Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak 3 Haziran 1925'te partiyi tümüyle kapattı.

Partinin kapatılmasından sonra, bağımsız kalan milletvekillerine karşı, CHF'nin yıldırma çabaları devam etti. Anayasa ve seçim yasasında böyle bir yöntem yokken, ikinci seçmenlerden imza toplayarak TCF'li milletvekillerin sıfatlarının düşürülmesini istediler. TCF kurucuları uzun süre siyasetten, bir kısmı da ülkeden uzak yaşamak zorunda kaldılar.

1926'daki İzmir Suikastı Davası da İttihatçı kadroların siyasetten –neredeyse tümüyle– tasfiyesi ile sonuçlandı. Kurucular bu dava ile irtibatlandırılmaya çalışıldı; tutuklandılar, yargılandılar. Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Cemal (Mersinli) ve Refet paşalar beraat ederken, yurtdışında bulunan Rauf ve Dr. Adnan beyler gıyaplarında hapis cezası aldılar. Dava çok sayıda idam ve ağır cezalarla karara bağlandı. İstiklal Mahkemesi'nin kararlarından sonra ülkede korku ve suskunluk yaygınlaşmıştı. Siyasi düşünce ve tartışma ortamı yok olmuş, Tek Parti otoritesi ülkede tam anlamıyla yerleşmişti.²

Kuruculardan sadece Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele Atatürk'ün sağlığında yeniden milletvekili seçildiler. Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir Atatürk'ün vefatının ardından 1939'da milletvekili oldular; Karabekir Meclis Başkanı oldu. Bu görevini sürdürürken 1948'de vefat etti. Cebesoy 1948'de TBMM Başkanlığı yaptı.

Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen komutanlarının yıllar sonra geldiği bu görevler tamamen törensel nitelikteydi. Yönetimde artık hiçbir zaman etkili olamadılar.

2 Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s. 44.